

Ключевые слова: прагматический аспект, текст, морфологические единицы, грамматические морфологические категории, внутривидовые связи обучения морфологии.

Omelchuk S.A.

THE PRAGMATIC ASPECT OF WORK WITH A TEXT WHILE STUDYING THE MORPHOLOGY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AT SECONDARY SCHOOL

The article describes the basic theoretical principles of realization of the pragmatic aspect of work with a text while studying the morphology of the Ukrainian language at secondary school.

Key words: the pragmatic aspect, text, morphological units, grammar morphological categories, in-subject connections of teaching morphology.

УДК 372.461 – 057.874:37 = 161.2

Сіранчук Н.М.

**РОЗВИТОК ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

У статті розглядається розвиток образного мовлення молодших школярів у процесі навчання української мови. Проективна модель розвитку образного мовлення побудована відповідно взаємопов'язаним напрямом: врахування психолого-лінгвістичної організації образномовленнєвого процесу; аналіз і інтерпретація текстів художнього стилю; робота з лексико-граматичними показниками образності.

Ключові слова: образне мовлення, показники образності, образномовленнєві вміння, художньо-мовленнєва діяльність.

Формування у молодших школярів умінь і навичок користуватися мовними засобами у процесі сприймання, розуміння і продукування текстів усної і письмової форм є провідною метою навчання української мови. Від того, як учень володіє цими формами мовленнєвої діяльності, залежить його внутрішня культура, моральні переконання та естетичні ідеали. Образне мовлення є показником якісного, емоційно багатого мовлення і виступає для учнів початкових класів як мовлення, в якому передбачається вживання слів і словосполучень у незвичайному метафоричному значенні, що дає можливість художньо відтворити дійсність.

Важливість розвитку образного мовлення з опорою на всі види мовленнєвої діяльності не завжди усвідомлюється вчителями початкових класів. А через відсутність необхідних рекомендацій ця проблема в шкільній практиці розв'язується повільно. Школярі нерідко зазнають труднощів в усному і писемному викладі своїх думок, без відповідного розуміння сприймають і застосовують художні засоби текстів, без бажання виконують творчі роботи. Отже, виникає потреба в пошуках шляхів подолання наявних недоліків, у визначенні оптимальних методик посилення мовленнєвої спрямованості уроків української мови, зокрема уроків з розвитку зв'язного мовлення, у побудові цілеспрямованої системи роботи з розвитку образного мовлення молодших школярів, що є одним із показників якісного мовлення, важливого складового виховання культури мовлення і культури спілкування.

Експериментальною методикою розвитку образного мовлення молодших школярів (2 – 4 класи) – визначено лінгводидактичну технологію розвитку образного мовлення молодших школярів; опрацьовано та обґрунтовано проективну модель розвитку образного мовлення; розроблено систему образномовленнєвих вправ у 2 – 4 класах у процесі вивчення частин мови; визначено наукові засади та програму дослідного навчання, подано його результати.

Технологія образномовленнєвого спрямування ґрунтуються на загальнодидактичних та лінгводидактичних (мовленнєве спрямування уроку, взаємозв'язок усіх сторін мови в

процесі навчання, єдність образного мовлення і образного мислення, забезпечення емоційного тла і цілеспрямованого сприйняття наочного матеріалу з використанням доцільної лексики) *принципах*. Дотриманням означених принципів створюються умови для використання методів навчання образного мовлення.

Аналіз підходів до класифікації методів навчання образного мовлення засвідчив найбільш прийнятні для нашого дослідження – *за джерелами передачі і характером сприйняття інформації*. Отже, методи, які застосовувались в експериментальному дослідженні, поділяються на *словесні, наочні і практичні (вправи)* [1, с.12]. До *наочних* відносимо ілюстрування, демонстрування, самостійне спостереження; до *словесних* – розповідь, пояснення, бесіда, образномовленнєва дискусія; до *практичних (вправи)* – підготовчі, вступні, пробні, тренувальні, творчі, контрольні. Використання означених методів сприяє засвоєнню виразників образності на різних мовних рівнях.

Ефективним виявився метод образномовленнєвої дискусії, який являє собою колективне обговорення об'єкта, що спостерігається, спирається на певну послідовність запитань учителя відповідно до особливостей розвитку візуального мислення і техніки перефразування думки дитини. Така інтегративна технологія забезпечує глибоке розуміння й використання образномовленнєвих висловлювань.

Реалізація визначених методів відбувається шляхом застосування прийомів зіставлення і протиставлення; відбору мовного матеріалу; цілеспрямованого спостереження; переконструювання; використання багатофункціональної наочності (текстово-ілюстративної, текстово-ігрової, опорно-узагальнюючої, словесно-графічної); застосування психолінгвістичних прийомів “Віднови картину” та трансформації внутрішнього образного мовлення в зовнішнє.

Для забезпечення ефективності методики в дослідному навчанні на основі виділеної технології створено *модель формування образномовленнєвих умінь учнів початкових класів* (рис. 1).

Розроблена методика розвитку образного мовлення молодших школярів підпорядкована *зовнішній і внутрішній систематизації*.

До *зовнішньої* відносимо те, що *пропедевтичний етап* охоплює всі уроки на вивчення частин мови та уроки розвитку мовлення в *другому класі*, *ознайомлювальний етап* вміщує всі теми на вивчення повнозначних частин мови та уроки розвитку мовлення в *третьому класі*, *творчий етап* охоплює всі теми на вивчення повнозначних частин мови та уроки розвитку мовлення в *четвертому класі*.

До *внутрішньої систематизації* відносимо забезпечення поетапного процесу формування образномовленнєвих умінь – *пропедевтичний етап* для образного мовлення та *початковий* відповідно до граматичного матеріалу; *ознайомлювальний етап* для образного мовлення та *закріплюючий* відповідно граматичного матеріалу; *творчий етап* для образного мовлення та *застосування* відповідно граматичного матеріалу.

На кожному з етапів розвитку образного мовлення, ураховуючи природу навчального матеріалу, робота спрямовувалась за специфічними напрямками: *аналіз та інтерпретація текстів художнього стилю, робота над лексико-граматичними показниками образності, робота над психолого-лінгвістичною організацією образномовленнєвого процесу*. Розроблено систему вправ, яка відповідає зазначеним напрямкам, спрямована на розвиток умінь подумки вилучати слово із звичних сполучень і включати в нові. Це сприяє гнучкості зв'язків, які лежать в основі знання цих слів і тому корисне для кращого засвоєння значення слова. Учні мають чималий запас слів рідної мови, але не вміють користуватись цим запасом. Вправи сприяють виробленню звички швидко і правильно актуалізувати потрібне слово і потрібну граматичну форму. Впровадження системи вправ має здійснюватись за таким *змістовим напрямом* – засвоєння норм сучасного літературного мовлення (орфоепічна та граматична правильність); розвиток навичок активної роботи зі словом (точність, чистота, багатство мовлення); формування вмінь і навичок діалогічного висловлювання (доречність, мовленнєвий етикет) і монологічного (логічність, виразність).

Рис. 1. Проективна модель роботи з розвитку образного мовлення молодших школярів.

Розроблена методика позитивно вплинула на рівень розвитку образного мовлення молодших школярів. Учні експериментальних класів навчилися будувати зв'язні висловлювання з обґрунтуванням своїх суджень, використовуючи в них показники образності. Усі висловлювання учнів експериментальних класів на контрольному зрізі відрізняються емоційно-інтонаційною виразністю. Отже, можна зауважити, що образне мовлення учнів експериментальних класів змінилося за всіма визначеними критеріями і показниками.

У процесі дослідження дійшли таких висновків:

Результативність опрацьованої методики навчання досягається дотриманням певних вимог до навчально-виховного процесу – урахуванням характеру мовних закономірностей, комплексним підходом до вивчення слова на уроці, доцільним поєднанням аналізу і синтезу в системі навчання, реалізацією принципу поступового нарощування труднощів, цілеспрямованим унаочненням навчально-виховного процесу, формуванням умінь спілкуватися в різних мовленнєвих ситуаціях.

Образне мовлення реалізується за допомогою показників образності. До показників образності, які можуть застосовуватись у початкових класах, відносимо: фонетико-словотворчі – різноманітні префікси з емоційним забарвленням, суфікси на означення згрубілості та пестливості; лексико-семантичні – багатозначні слова, синоніми, антоніми, омоніми; синтаксичні виразники – прислів'я, приказки, крилаті вислови; фразеологізми – ідіоми; тропи – епітет, порівняння, метафора; стилістичну фігуру – риторичне запитання; елементи інтонаційної виразності.

Педагогічними умовами розвитку образного мовлення впродовж вивчення частин мови в 2 – 4 класах стали: планування методики вивчення кожної частини мови з урахуванням природи (характеру) виучуваного матеріалу; здійснення систематичної роботи з виразниками образності як на уроках української мови, так і на уроках розвитку зв'язного мовлення; застосування методу образномовленнєвої дискусії та прийому трансформації внутрішнього образного мовлення в зовнішнє; емоційне насичення занять, надання домінуючого значення художньому стилю мовлення.

Дослідження засвідчило дієвість опрацьованої системи комплексних вправ на розвиток образномовленнєвих умінь, які підпорядковані таким критеріям систематизації: поетапність з відповідним нарощуванням труднощів у збагаченні образномовленнєвою лексикою; мовно-мовленнєве спрямування уроку з урахуванням природи навчального матеріалу; урахування ступеня самостійності учня в застосуванні образномовленнєвих показників; практикування вправ залежно від виду і характеру творчої роботи.

Ефективне набуття образномовленнєвих умінь відбувається успішно шляхом виконання таких вправ: спостереження за виражальними можливостями слова, речення, інтонації у поєднанні з колективним добором влучних мовних засобів, словесним малюванням; конструктивні – на доповнення, поширення, зіставлення, редагування, відновлення, переказ тексту; побудова казок, розповідей, описів, міркувань за робочими матеріалами; власні творчі висловлювання.

Упровадження системи вправ має здійснюватись за такими змістовими напрямками: засвоєння норм сучасного літературного мовлення (орфоепічна і граматична правильність); розвиток навичок активної роботи зі словом (точність, чистота, багатство мовлення); формування вмінь і навичок діалогічного висловлювання (доречність, мовленнєвий етикет) і монологічного (логічність, виразність).

Розвивальний ефект системи комплексних вправ забезпечується ситуацією спілкування, спрямованою на усвідомлення граматичного матеріалу, а розв'язання граматичних завдань стимулює мовленнєвий рівень. Системи вправ за мірою допомоги та ступенем творчості мають будуватися на тематично близькому матеріалі, бути зорієнтовані на структуру процесу формування образномовленнєвих знань у їх єдності засвоєння і застосування в зв'язному мовленні. Послідовність їх визначається етапом навчання.

Сутність технології опрацьованої *проективної моделі розвитку образного мовлення* учнів початкових класів спрямована на перенесення з внутрішнього мовлення за допомогою образномовленнєвих асоціацій, образного мислення і техніки перефразування думки дитини у зовнішнє мовлення образного потенціалу слова, який за допомогою доцільних завдань учителя сприяє розвитку образного мовлення.

Проективна модель розвитку образного мовлення побудована відповідно до трьох взаємопов'язаних напрямів: урахування психолого-лінгвістичної організації образномовленнєвого процесу; аналіз та інтерпретація текстів художнього стилю; робота з лексико-граматичними виразниками образності. Кожному з напрямів в експериментальному уроці мови відповідає певне спрямування навчання і змістове наповнення. Реалізація напрямів забезпечувалася *системою вправ*.

Ефективність дослідного навчання підтверджується його результативністю: учні експериментальних і контрольних класів досягли *високого і достатнього* рівнів розвитку образного мовлення за всіма встановленими показниками; зменшилась кількість учнів з *низьким і середнім рівнем*. Учні не лише збагатили виразниками образності свій словник, але й навчилися обґрунтовувати свої відповіді, виробили вміння свідомо вживати слова в усному і писемному мовленні.

Експериментальна методика розвитку образного мовлення молодших школярів у процесі вивчення частин мови спрямована на розвиток умінь подумки вилучати слово із звичних сполучень і включати його в нові, що формує гнучкість мислиннєвих зв'язків; сприяє виробленню звички швидко і правильно актуалізувати потрібні слова і граматичну форму, знаходити способи застосування образних висловів у процесі текстотворення.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в удосконаленні технології, спрямованої на формування лінгводидактичної готовності майбутніх учителів початкових класів до роботи образномовленнєвого спрямування на уроках рідної мови.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гавриш Н.В. Формирование образности речи старших дошкольников в процессе обучения родному языку: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Гавриш Н.В. – М., 1991. – 188 с.
2. Леонтьев А.А. Смысл как психологическое понятие / А.А. Леонтьев // Психологические и психолингвистические проблемы владения и овладения языком. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 66 с.
3. Уфимцева А.А. Лексическое значение / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1986. – 239 с.
4. Франко З.Т. Образність в українському мовленні/ З.Т. Франко //Українське усне літературне мовлення/ За ред. І.К. Білодіда, М.А. Жовтобрюха та ін. – К.: Наукова думка, 1967. – 76 с.

Сиранчук Н.Н.

РАЗВИТИЕ ОБРАЗНОЙ РЕЧИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ УКРАИНСКОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматривается развитие образной речи младших школьников в процессе изучения украинского языка. Проективная модель развития образной речи построена в соответствии с тремя взаимосвязанными направлениями: учет психолого-лингвистической организации образноречевого процесса; анализ и интерпретация текстов художественного стиля; работа с лексико-грамматическими выразителями образности.

Ключевые слова: образная речь, выразители образности, образноречевые умения, художественно-речевая деятельность.

Siranchuk N.N.

THE FIGURATIVE SPEECH DEVELOPMENT OF JOUNGER SCHOOLCHILDREN IN THE PROCESS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE LEARNING

These experimental methods are designed and the determined technologies of the figurative speech development of younger pupils are taken as a basis. The method of facilitative speech is taken to consideration and exercises of creative nature that promote the development of the skills to

use the expressions of figurativeness in speech. There were conducted the tests to check the efficiency of the designed methods and they have displayed the significant growing of the amount of students that have high and sufficient level of the figurative speech development.

Key words: figurative speech, expressions of figurativeness, figurative speech skills, facilitative debate, creative speaking activity.

УДК 376.3

Савінова Н.В.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ ПРАВИЛЬНОСТІ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті автор висвітлює проблему формування граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку, основні етапи становлення граматичної будови мовлення, загальні тенденції початкової дитячої граматики.

Ключові слова: граматична правильність мовлення, граматичні категорії, субститут, словоформа, морфологічна і синтаксична системи мови, голофраза, предикативність.

Особливості засвоєння дітьми граматичної правильності мовлення досліджували А. Арушанова, А. Богуш, О. Гвоздев, М. Красногорський, К. Крутій, Н. Лопатинська, Н. Маковецька, Г. Ніколайчук, Ф. Сохіна, С. Цейтлін, В. Ядешко та ін.

Мета статті полягає у висвітленні теоретичних аспектів формування граматичної правильності мовлення у дітей.

Реалізація визначеної мети передбачає вирішення наступних завдань:

- по-перше, проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми;
- по-друге, визначити етапи та особливості формування граматичної правильності мовлення у дітей дошкільного віку.

Постановка проблеми. Правильний розвиток мовлення дитини характеризується не тільки рівнем розвитку фонематичного сприйняття й вимовними навичками, але, головне, здібністю розрізняти у власному мовленні і мовленні оточуючих звуковий склад слова. Ця здібність усвідомлювати звуковий склад слова є центральним моментом як при оволодінні граматичною будовою мовлення, так і в процесі навчання грамоти.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Мовлення дитини на ранніх стадіях онтогенезу характеризується наявністю в ній системи субститутів, які забезпечують комунікацію з дорослими і є необхідною умовою розвитку словоформ, адекватних загальноприйнятому мовленнєвому обіходу. Субститути характеризуються наявністю в одному слові позначення певної ситуації, від чого в подальшому відбувається наступна диференціація значень і смислів.

В. Бельтюков відмічає, що одне й те саме слово використовується дитиною і як дієслово, і як іменник, тобто вона бачить предмет з боку функціонального змісту, а манулювання з ним дозволяє з'ясувати його функціональне призначення [1].

Слід зауважити, засвоєння дії приводить у подальшому до виокремлення її від предмета, що на практиці доводять здібності дитини виконувати рухи, які імітують ту або іншу дію з предметом. Цей факт є, очевидно, причиною розпаду субституту на словоформи, що мають ознаки іменника і дієслова. В. Бельтюков вбачає в цьому явищі біологічну основу, аналізуючи проблему в діаді біологічне – соціальне) [1].

Перші словоформи дитини позначають ситуацію і містять в собі суб'єкт і предикат як основні елементи думки. Активність дитини в ситуації є умовою, за якої відбувається експлікація предметного середовища словоформ і, таким чином, розвиток їх значення.